

Диглосія: до аналізу категорії білінгвізму.

Розглядаються особливості формування категорії білінгвізму, пропонується аналіз сучасних підходів до розуміння феномену двомовності/багатомовності, явища диглосії.

Ключові слова: мова, білінгвізм, диглосія

Досліджуючи явище двомовності/багатомовності англійська дослідниця С. Ромейн нарахувала в межах Європи 25 офіційно одномовних країн та 11 багатомовних [1,с.23]. Незважаючи на перевагу в межах України одного етносу (українців), що дозволяло б говорити про її мононаціональність та одномовність, мовна ситуація в державі не така позитивна – суспільство не є одномовним. Особливості етномовного розвитку України, непевність мовної політики, невизначеність і нерозробленість категоріального апарату, відсутність чіткого уявлення про феномен двомовності, його особливості, якісні та кількісні характеристики потребують аналізу феномену білінгвізму, зокрема явища диглосії.

Поняття і термін *диглосія* (від грець. *δί* – дво- і *γλωσσα* – мова; буквально – «двомовність») в 1959 р. увів у науковий обіг американський дослідник Чарльз Фергюсон, що розглядав диглосію як існування пліч-о-пліч на всій території певної спільноти двох різновидів мови, кожен з яких виконує певну роль [2,с.130].

Дж. Поль визначав диглосію як один з типів двомовності – вертикальний білінгвізм, однак щодо діалектів однієї мови, а не різних мов [3,с.84].

На думку Д. Фішмана, диглосія існує не тільки в багатомовних суспільствах, котрі офіційно визнають декілька мов, але й в суспільствах, котрі

є багатомовними в сенсі, використання окремих діалектів, регістрів або функціонально диференційованих мовних різновидів будь-якого роду [4,с.360].

Незважаючи на активні дослідження феномену диглосії західними науковцями (за останні 40 років після Фергюсонівської статті світ побачив понад 3 тис. друкованих праць з даної проблематики [5,с.13]), вітчизняні дослідники лише починають роботу у цій царині, зокрема Є. Борінштейн та А. Кавалеров приєднуються до західного розуміння диглосії як одночасного існування в суспільстві двох мов або двох форм однієї мови [6,с.75].

Природні мови принципово неоднорідні, зазначає А. Загнітко, вони існують у багатьох різновидах, формування й функціонування яких визначаються соціальною (та, додамо – політичною) диференційованістю суспільства і розмаїттям його комунікативних потреб. У деяких з цих різновидів є власні носії (територіальні діалекти та ін.), інші різновиди виступають додатковим засобом спілкування.

Подібне володіння різними підсистемами тієї самої національної мови й використання їх залежно від ситуації або сфери спілкування називається *внутрішньомовною диглосією*. Диглосія може позначати і володіння різними мовами, тоді термін вживається без означення «внутрішньомовна» [7,с.187].

На функціональний розподіл мови (на відміну від двомовності) чи підсистем однієї мови звертає увагу низка українських дослідників (Л. Антошкіна, Г. Красовська, П. Сигеда, О. Сухомлинов) [8,с.122], продовжуючи західну традицію розмежування сфер використання мов чи підсистем однієї мови. За Ч. Фергюсоном та Д. Фішманом сучасні західні дослідники К. Бейкер та С. Джонс пропонують наступні сфери щодо використання мов за диглосії: домінуюча мова, – якщо йдеться про багатомовне суспільство, або літературна форма національної мови (в одномовних суспільствах), – обіймає освітню, бізнесову, релігійну сфери та мас-медіа. Натомість, міноритарна мова (інші мови, які не мають статусу офіційних чи державних, інші мовні підсистеми – діалект, просторіччя, жаргон) обіймає

побутову, родинну, соціально-культурну (для даної спільноти) царини та сферу листування (як міжособистісну, так і з державними органами) [9, с.118].

Варто звернути увагу на відсутність політичної сфери (частково до неї входить сфера мас-медіа), адже, домінування однієї мови (використання діалектів має свою специфіку) у згаданих сферах визначається саме політичним домінуванням в державі певної спільноти!

Важливою умовою за диглосії є та обставина, що мовці роблять свідомий вибір між різними комунікативними засобами і використовують той з них, котрий найкраще може забезпечити успіх комунікації. З цього випливає, що двомовність не обов'язково супроводжується диглосією – хоч і рідко, але мови білінгва можуть ніяк не розподілятися у зв'язку з комунікативною ситуацією. Кодовий репертуар одномовного індивіда може бути надзвичайно обмеженим, і в різних комунікативних ситуаціях він (цей індивід) використовуватиме одну й ту ж саму мовну підсистему. У цьому випадку можна говорити про його *моногосність*, або інакше – *монолінгвізм*.

Населення буває двомовним або багатомовним, а функції мов чітко розмежовані, за такої ситуації маємо на увазі *білінгвізм з диглосією*.

В ситуаціях білінгвізму без диглосії видно значно чіткіше, ніж перед цим, що білінгвізм по суті є рисою індивідуальної мовної вправності, тоді як диглосія є рисою суспільно обумовленого розподілу (призначення) певних функцій за різними мовами й варіантами.

Білінгвізм без диглосії виникає тоді, коли дві мови вживаються поперемінно без суспільно вироблених засад розмежування їхніх функцій. Найхарактернішим проявом білінгвізму без диглосії є дуже розповсюджене поперемінне вживання обох мов в одному комунікативному акті, якщо припустити, що всі мовці однаковою мірою розуміють обидві мови. Найяскравіше це виявляється в радіо- й телепередачах, коли кореспонденти (чи ведучі) ставлять запитання українською, а співрозмовники, що їм відповідають, використовують мову російську. Той факт, що значно рідше можна спостерігати ситуацію протилежну, або українську відповідь на запитання,

поставлене російською (це роблять люди прості, що розмовляють говіркою, і свідома українська інтелігенція), свідчить про дуже широке заволодіння російською мовою щоденною (повсякденною) комунікативною сферою. При близькій спорідненості мовних систем, яка існує між українською і російською мовами, це призводить до прискореної появи «суржику» і створює переконання, що співрозмовники мають справу з однією мовою в різних стилістичних різновидах (варіантах) [8,с.123–127].

На відміну від «нормальної» мови, зазначає Л. Масенко, суржик не становить стабільної системи. Навіть найменш підвладний змінам граматичний кістяк мови в суржику розхитаний і плинний. А вже фонетичні варіанти слів настільки різняться в індивідуальних проявах, що лишається проблематичною сама можливість встановлення чітких фонетичних характеристик цієї субмови.

У цілому говорити про певні регулярні явища стосовно суржику не доводиться, оскільки плинність належить до головних його типологічних рис. Це перехідний різновид мовлення, в якому руйнується система первинної, вже засвоєної мови, а місце порожніх ланок заповнюють елементи новозасвоєваної мови.

Загалом нівеляція діалектів і звуження їх соціальної бази внаслідок поширення загальнонаціонального мовного стандарту є звичайним явищем сучасного урбанізованого світу, але цей процес має відбуватися в межах однієї мови. Тоді зміщення центра ваги з територіальних діалектів, що відігравали важливу роль бази літературної мови в минулі епохи, на соціальні діалекти різних груп міського населення не порушує розвитку загальнонаціональної мови, а навпаки, стимулює його, активізуючи взаємодію різних форм її побутування [10,с.29].

Розглядаючи мовну поведінку індивіда в білінгвальному середовищі можна відразу відзначити невідворотність процесів змішування (міксування) кодів репертуару мовця в межах навіть одного висловлювання, коли у білінгва наявні кілька лексичних одиниць для позначення одного явища.

Цей механізм діє і в умовах змішаного білінгвізму, коли існує одна семантична база, і в умовах координованого, коли діють вже дві семантичні бази. В результаті першого процесу саме й формується вислів однією з мов, але з виявами інтерференції.

Згадуване явище, зауважує В. Демченко, безпосередньо пов'язане з термінами бікультуризму, коли дитина іммігрантів (або мігрантів із села до міста) опиняється перед небезпекою стати спадкоємцем не двох культур (що має також негативні наслідки), а однієї – змішаної, нової культури.

Інтерференція наявна внаслідок зовнішніх впливів на внутрішню структуру споріднених мов через схожість рис матеріальної субстанції. Отже, близькоспорідненість мов – компонентів білінгвізму – і є найнебезпечнішим явищем у цьому плані [11,с.42].

Е. Хауген відзначав, що більшість явищ інтерференції, особливо такого типу, як запозичення, пов'язані з факторами позамовного характеру – політичними та соціальними, що призводять до панівного становища однієї мови щодо іншої. З іншої сторони, сама форма запозичень визначається тим, як співвідношення (ранжування, престижність) між двома мовними системами сприймаються двомовцями [12].

Загалом інтерференція належить до звичайних явищ розвитку переважної більшості мов, особливо у порубіжних областях, де інтенсивність міжмовних контактів посилюється. Проте, коли стосунки двох мов нерівноправні, коли одна з них загарбує простір іншої, поглинаючи її, одnobічна інтерференція переростає у змішування двох мов, що відбувається в усному спілкування носіїв мови, яка витісняється. Руйнація її системи пронизує всі мовні рівні – і фонетику, і лексику, і граматику, але, оскільки вплив поглинаючої мови здійснюється передусім через усні форми побутування мови, найсильнішого розкладу зазнають норми вимови [10,с.26].

Розглядаючи вітчизняне суспільство в історичному контексті, можна констатувати наявність російсько-української двомовності, що серед українців проявлялася саме як диглосія. Серед російськомовного населення України ця

тенденція почала розповсюджуватися з початком незалежності, коли в офіційній сфері, наприклад в закладах освіти, особа змушена використовувати державну мову, а в позааудиторний час спілкується рідною – російською.

Підсумовуючи, видається доречним для чіткішої диференціації понять запропонувати білінгвізм розглядати як співіснування двох мов, а диглосію як функціонування діалектів або двох форм однієї мови у певних сферах в межах одного соціуму/держави.

Панасюк Л.В. Диглоссія: к аналізу категорії білінгвізму.

Рассматриваются особенности формирования категории билингвизма, предлагается анализ современных подходов к пониманию двуязычия/многоязычия, феномена диглоссии.

Ключевые слова: язык, билингвизм, диглоссия

Panasiuk Leonid Definition of bilingualism: diglossia.

The author of the article analyses the phenomenon bilingualism, the functioning of the two languages or variety language in country and society. The author pay attention to historical and modern point of research of the phenomena of diglossia.

Key words: language, bilingualism, diglossia

Список використаних джерел

1. Romaine S. Bilingualism / Suzanne Romaine. – 2nd edition. – Oxford: Blackwell Publishers, 1995. – 384 p.
2. Diglossia // The linguistics encyclopedia / edited by Kirsten Malmkjær. – London and New York: Routledge, 1995. – P.13–31.
3. Societal bilingualism // The linguistics encyclopedia / edited by Kirsten Malmkjær. – London and New York: Routledge, 1995. – P.84–85.

4. Fishman J.A. Bilingualism with and without diglossia; Diglossia with and without bilingualism / J.A. Fishman. // *Sociolinguistics: the essential readings* / Christina Bratt Paulston, G. Richard Tucker. – Oxford: Wiley-Blackwell, 2003. – P.359–366.
5. Porter S.E. Introduction: Diglossia and other topics in new testament linguistics / S.E. Porter. // *Diglossia and other topics in New Testament linguistics* / by Stanley E. Porter. – Sheffield: Sheffield Acad. Press, 2000. – P.13–16.
6. Борінштейн Є.Р., Кавалеров А.А. Особистість: її мовні ціннісні орієнтації: Монографія / Є.Р. Борінштейн, А.А. Кавалеров. – Одеса: Астропринт, 2001. – 168 с.
7. Загнітко А.П. Сучасні лінгвістичні теорії: Монографія / А.П. Загнітко. – Вид. 2-ге, випр. і доп. – Донецьк: ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2007. – 219 с.
8. Антошкіна Л.І., Красовська Г.М., Сигеда П.І., Сухомлинов О.М. Соціолінгвістика: Навчальний посібник / Л.І. Антошкіна, Г.М. Красовська, П.І. Сигеда, О.М. Сухомлинов. – Донецьк: ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2007. – 355 с.
9. Diglossia // *Encyclopedia of bilingualism and bilingual education* / Colin Baker, Sylvia Prys Jones. – Clevedon: Multilingual Matters, 1998. – P.117–121.
10. Масенко Л.Т. Мова і політика / Л.Т. Масенко. – К.: Соняшник, 1999. – 100 с.
11. Демченко В. Мовне середовище. Екстралінгвістичний нарис про Південь України: Монографія / В. Демченко. – Херсон: АЙЛАНТ, 2001. – 210 с.
12. Хауген Э. Языковой контакт [Електронний ресурс] / Э. Хауген // Новое в лингвистике. – Вып. 6. – М., 1972. – С. 61–80. – Режим доступа: <http://www.philology.ru/linguistics1/haugen-72.htm>